

PAPER DETAILS

TITLE: Türk Dilinde Çekirdek Ekler

AUTHORS: Hüseyin YILDIZ

PAGES: 317-320

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3175900>

Türk Dilinde Çekirdek Ekler

Ercilasun, Ahmet B. (2022). *Türk Dilinde Çekirdek Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu. 95 s. ISBN: 978-975-17-5285-7.

Hüseyin Yıldız

Doç. Dr., Ordu Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ordu/Türkiye

e-posta turkbilimci@gmail.com

orcid 0000-0002-8055-7946

Atıf

Citation

Yıldız, Hüseyin (2023). Türk Dilinde Çekirdek Ekler. *Dil Araştırmaları*, 32: 317-320.

Başvuru

Submitted

28.03.2023

Revizyon

Revised

17.04.2023

Kabul

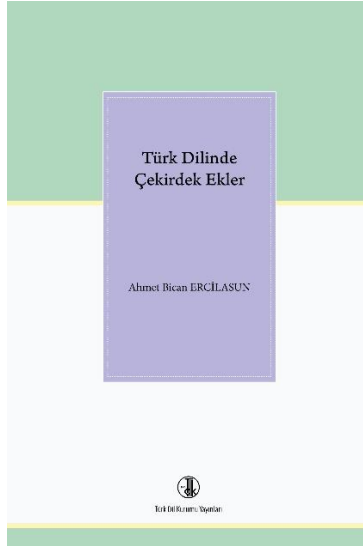
Accepted

24.05.2023

Çevrimiçi Yayın

Published Online

30.05.2023

Bu yıl 80. yaşını kutladığımız Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun hocamızın son eserlerinden biri, Türk Dil Kurumu yayınları arasında Ankara’da 2022 yılında basılan ‘Türk Dilinde Çekirdek Ekler’ başlıklı çalışmasıdır. Sunuş kısmında eseri yazma amacını açıklarken aslında Türkçenin köklerini ortaya koymaya yönelik daha hacimli bir çalışmanın ipuçlarını veren Ercilasun, burada kısaca tanıtımını yapacağımız eserin, aslında o hacimli parçanın bir kısmı olduğunu da belirtmektedir. Türkologları ve etimologları heyecanlandıracağını düşündüğümüz bu eser, sözbaşı, kısaltmalar ve kaynaklar bölümleri dışta bırakılırsa, temelde beş bölümden oluşmaktadır.

‘Giriş’ başlığını taşıyan ilk bölümde Türkçe kelimelerin etimolojisi üzerine yapılan çalışmalara dikkat çekilmekte ve etimolojide eklerin ne kadar önemli olduğu vurgusu yapıldıktan sonra üç alt başlıkla karşılaşılmaktadır.

‘Ana İşlev – İşlev Dallanması’ alt başlığında Ercilasun, eklerin işlevlerini gruplandırma ve buna bağlı olarak da bu gruplardaki işlevler arasından bir **ana işlev** belirleme yoluna gitmektedir. Muharrem Ergin’in *Türk Dil Bilgisi* kitabından örneklerle izah ettiği ana işlev terimi, çalışmanın temelini oluşturmakta ve Ercilasun, çalışmasında şu iki ana işlevi sıklıkla kullanmaktadır.

pekiştirme	> abartma	
	> çoğaltma	> çokluk
	> süreklileştirme	
	> sıklaştırma	
	> yoğunlaştırma	
	> vurgulama	
benzerlik / eşitlik	> belirleme	> sabitleme
	> sevgi (sempati)	> küçültme

Giriş bölümünün ikinci alt başlığı ‘Laboratuvar Yöntemi (Lab Yöntemi)’ şeklindedir. Türkoloji literatürüne Ercilasun’un kattığı bir terim olarak **lab yöntemi**, en öz ifadesiyle ‘tarihî dönemlerin ilk yüzyılları ile bugün yaşayan lehçe ve ağızların bir laboratuvar olarak kabul edilmesinden hareketle bu laboratuvarla gözlemlenen olgu ve değişimlerin, dilin başlangıç döneminde de bulunabileceği’ hususuna odaklanmaktadır. Ercilasun’a göre lab yöntemiyle, bazı ilk biçimlere ulaşmak mümkün olabilecektir.

‘Yeni Üretimler - Taze Ögeler’ şeklindeki giriş bölümünün üçüncü bölümünde ise yine Ercilasun’un önerdiği **taze ögeler** (*fresh elements*) terimiyle sıradan halkın kendiliğinden yaptığı üretimler kastedilmektedir. Bu üretimler dilin işleyiş mekanizmasını ortaya koyduğu için, aynı mekanizmanın başlangıçta da yeni üretimler yapabilme ihtimaliyle, dil(ler)in başlangıç dönemleri hakkında bazı bilgilere ulaşmak mümkün olabilecektir.

Ana başlık olarak verilen ‘Türk Dilinde Ekler’ kısmında Ercilasun, ekleri tespit edebilmek için öncelikle eklerin bağımsız mı, yoksa birleşik mi olduklarının belirlenmesine kısaca vurgu yaparak bir diğer başlık olan ‘Birleşik Ekler ve Gramerleşme’¹ kısmında konuyu etraflıca ele almaktadır. Türk dilinde gramerleşmeye ilk temas edenin Kaşgarlı Mahmud olduğunu, hatta Kaşgarlı Mahmud’un +sA- ve +Ar-eklerini doğru olarak tespit ettiğini ifade eden Ercilasun, Kaşgarlı’nın +sI ekini de gramerleşme olarak açıkladığını ancak bu açıklamaya şüpheyle bakılması gerektiğini belirtir. Ramstedt, Kotwicz, Bang, Gabain, Räsänen, Şçerbak, Arat, Ergin, Hacıeminoğlu, Ş. Tekin, T. Tekin, Korkmaz ve Erdal’a kadar pek çok araştırmacının eklerin yapısı üzerine çalışmaları olduğuna değinen yazar, özellikle de son yıllarda Adamović, Choi, Gökçe ve Keskin gibi müstakıl ve *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I, Fiil- Basit Çekim* gibi ortak çalışmalarda birleşik ekler konusunun ayrıntılı

¹ Uluslararası literatürde İng. *grammaticalization*, Fr. *la grammaticalisation*, Alm. *Grammatikalisierung*, Rus. *грамматикализация* şeklinde karşılanan terim için, Türkçede *gramerleşme*, *gramatikalleşme*, *dilbilgiselleşme* terimleri kullanılmaktadır.

olarak ele alındığını ifade etmektedir. Heine-Kuteva 2004'ten Türkçeleştirerek gramerleşmeyi *sözlük birimi biçimlerinin gramatik biçimlere gelişmesi ve gramatikal biçimlerin daha gramatikal biçimlere gelişmesi* şeklinde tanımlayan Ercilasun, *kel-e yori-r > ... > geliyor* örneğinde *yori-* fiilinin, *tur-ur > ... > +DXr* örneğinde ise *tur-* fiilinin gramerleştiğini çok sayıda lehçe verileriyle destekleyerek göstermektedir. Ayrıca Ercilasun, parçacıkların da (*enklitikler*) ekleşebildiğine dikkat çekmektedir.

Prof. Ercilasun, çalışmanın bu kısmında konuya açıklık getirmek için, gramerleşme konusunu lab yöntemi kullanarak çatı eklerine uygulamakta ve ayrıntılı açıklamalar sonucunda çatı eklerinin bir kısmının birleşik, bir kısmının ise gramerleşmiş ekler olduğunu ortaya koymaktadır. Ercilasun'un dünya dillerinden ve Türk dilinin tarihî ve çağdaş kollarından tanıklarla getirdiği açıklamalarından hareketle şöyle bir tablo oluşturabiliriz.

Yapı	Ek	Örnek
{-t-} FFYE + {-Ur-} FFYE	-DUr-	<i>biltür</i> - ²
{-(X)g} FİYE + <i>it-</i> 'yapmak, düzenlemek'	-t-	<i>*ak-ıg it-</i> > <i>akıt-</i>
{-(X)g} FİYE + <i>ur-</i> 'kurmak, koymak, yapmak'	-Ur-	<i>*kel-ıg ur-</i> > <i>kelür-</i>
	-gUr-	<i>*tur-ug ur-</i> > <i>turgur-</i>
{-(X)g} FİYE + <i>iz-</i> 'yapmak, çizik çizmek, iz bırakmak'	-(X)z-	<i>*tut-ug iz-</i> > <i>tutuz-</i>
	-gUz-	<i>*kör-üg iz-</i> > <i>körgüz-</i>
{-t-} FFYE + {-z-} FFYE	-tXz-	<i>altız-</i>
{-(X)g} FİYE + <i>ıl-</i> 'inmek'	-(X)l-	<i>*kat-ıg ıl-</i> > <i>katıl-</i>
{-(X)g} FİYE + <i>in-</i> 'inmek'	-(X)n-	<i>*it-ıg in-</i> > <i>itin-</i>
{-(X)g} FİYE + <i>üş-</i> 'üşüşmek' veya {-(X)g} FİYE + <i>eş-</i> 'tırısa kalkıp dört nala koşmak'	-(X)ş-	<i>*sözle-g üş-</i> > <i>sözleş-</i>
		<i>*sözle-g eş-</i> > <i>sözleş-</i>

Eserin üçüncü bölümü, çalışmanın özünü oluşturan 'Çekirdek Ekler' başlığını taşımaktadır. Burada çekirdek ek oluşumunda rol oynayan *A – I (U)*, *ç > ş*, *d / ğ*, *g*, *l – r*, *m*, *n – ŋ*, *t (> d)*, *y* ve *z* unsurları ele alınmaktadır. Ercilasun bu bölümde temelde iki şey yapmaktadır. İlk olarak her ekin veri havuzunu lab yöntemiyle oluşturmakta, ikinci olarak da bu veri havuzundan hareketle ana işlevleri belirlemeye çalışmaktadır. Sözelimi *A – I (U)* sesleriyle ilgili olarak öncelikle Türkiye Türkçesi ve Anadolu ağızları ile Azerbaycan, Türkmen, Kazan Tatar, Başkurt, Kırgız, Kazak, Altay, Hakas, Tıva, Saha (Yakut) ve Çuvaş Türkçelerinden çok sayıda ve çeşitli veriler sunmakta ve bu verilerden hareketle *A* ve *I* seslerinin ana işlevinin 'pekiştirme' olduğunu söylemektedir. Bu aşamadan sonra da Ercilasun; bazen ek bazen ünlem olarak kullanılan *A* ve *I* seslerine birçok durumda ihtiyaç olmadığını, aslında *A* ve *I* seslerinin işlev bakımından birbirlerinden farklı olmadığını bu seslerin pekiştirme işlevinin yanında vurgulama, belirleme, süreklileştirme, yoğunlaştırma, sıklaştırma, çoğaltma, abartma ve sabitleme işlevlerini de üstlenebildiğini; yansımalarda da bu seslere yer verildiğini, bu seslerin yapım eklerinin yanısıra çekim eklerinde de görünebildiğini vb. ortaya koyarak ve zaman zaman artzamanlı ve eşzamanlı tanıklara da başvurarak bu kanaatine sağlam bir zemin oluşturmaya çalışmaktadır.

² İlgili kısımda örnek verilmediği için bu kelime tarafımızdan eklenmiştir. Diğer örneklerle çalışmada yer verilmektedir.

Ercilasun, aynı yöntemle, bazen ilave açıklamalar da yaparak (örn. *l, r* seslerinin yansımalarındaki kullanımlarıyla ilgili ayrıntılı açıklanmış 9 maddelik kısım), diğer sesleri çekirdek eklerle ilişkileri bakımından ele almaktadır. Oldukça verimli işlenmiş bu kısmın çözümleme ve yorumlarıyla dikkate değer sonuçlara ulaştığını belirtmek gerekmektedir.

Eserin dördüncü bölümü ise ‘Sonuç’ kısmıdır. Türkçede tek sestten ibaret çekirdek ekler üzerinde toplu olarak hiç durulmadığını ve bu çekirdek eklerin etimoloji çalışmalarındaki önemini vurgulayan Ercilasun, ana işlev kavramına ve lab yöntemine burada bir kez daha dikkat çekmektedir. Çekirdek eklerin dilin en eski yapı taşları olduğunu dile getiren yazar, pekiştirme işlevinde *A, I, U* ünlüleriyle *l, r, n, y* ünsüzlerinin; benzerlik işlevinde ise *ç, ş, t* gibi diş seslerinin öne çıktığını tespit etmektedir.

Son olarak Türkiye’deki çağdaş Türk lehçeleri çalışmalarındaki gelişmeye değinen Ercilasun, bu çalışmalar sayesinde böyle bir çalışmaya imkân tanınabildiğine temas etmektedir. Türkçeyle akraba dillerle, hatta akraba olmayan dillerle de, yapılacak karşılaştırmalarla çekirdek eklerin geliştirilebileceğini de vurgulamaktadır.

Eserin kaynakçası oldukça zengindir ve kaynak dilleri Türkçe ağırlıklıdır. Türkiye Türkolojisinin eserde yoğun kullanıldığı, hatta yabancı Türkologların çalışmalarının çoğunun da Türkçeye çevrildiği görülmektedir. Farklı dildeki kaynaklar arasında M. Adamoviç, L. Bazin, S. G. Clauson, G. Doerfer, M. Erdal, J. H. Greenberg, B. Heine - T. Kuteva, G. Kıyasowa - A. Gelimiradov - H. Durdiyew, M. Räsänen, A. Róna-Tas, S. Starostin - A. Dybo - O. Mudrak, J. Wilkens’in temel kaynaklarının kullanıldığı da dikkatlerden kaçmamalıdır.

Çalışmada eleştirilecek tek husus belki de, hocamızın bu çalışmasında anlattıklarının, belki tablo ve şemalar aracılığıyla daha belirgin ve görünür hale getirilmemiş olmasıdır. Ama bu satırları okur okumaz da hocamızdan gelecek tepkiyi tahmin edebiliyorum: *Onu da bir başkası yapsın!*

Bu çalışma kanaatimizce hem Türkiye Türkolojisinin bu türden çalışmalara güncel veri sunma imkânlarını gösterme, hem eklerin kökenine yönelik yeni bakış açıları sunma, hem de etimoloji çalışmalarına yönelik bir yöntem geliştirme bakımından oldukça önemlidir. Gerek bu çalışmanın, gerekse hocamızın kaleme aldığı/alacağı hacimli diğer çalışmanın özellikle etimolojiye ilgi duyan genç meslektaşlarımızın ve öğrencilerimizin okuması elzem olan ve bir kılavuz gibi başucunda bulundurması gereken eserlerden biri olacağına kuşumuz yoktur. Hocamızın bir kez daha 80. yaşını kutluyor; kendisine sağlıklı, huzurlu ve bereketli bir ömür diliyoruz, ayrıca çalışmalarının devamını heyecanla beklediğimizi de belirtmek istiyoruz.